

Opplysningstid

Opplysningstid og kamp for borgerlige rettigheter

Opplysningstiden på 1700-tallet var et viktig vendepunkt i europeisk historie.

Opplysningsfilosofene mente at fornuften skulle være rettesnor i samfunnet, og utfordret dermed gamle religiøse «sannheter». Under opplysningstiden ble det også reist krav om maktfordeling og folkestyre. Til sammen innebar dette at kongens og kirkens maktposisjoner ble utfordret.

I antisemittismens historie har opplysningstiden derimot en sammensatt betydning. På den ene siden bidro kravet om religiøs toleranse til å sette i gang en prosess hvor jødene i Europa gradvis fikk borgerrettigheter. På den annen side ga flere av opplysningsfilosofene selv uttrykk for negative holdninger til jødene og jødedommen. Dermed bidro de til å videreføre fiendtligheten mot jødene i nye, ikke-religiøse former. De antisemittiske forestillingene ble tilpasset nye samfunnsforhold.

Kampen for religiøs toleranse

Opplysningsfilosofene rettet skarp kritikk mot religion og mot kirkens makt. Dermed forkastet de mye av grunnlaget for den gamle, kristne fiendtligheten mot jødene, som gikk ut på at jødene hadde forkastet Kristus som frelser, og at de truet det kristne fellesskapet.

Opplysningsfilosofene motsatte seg også kirkens krav om å representere sannheten. Som en del av kampen for religiøs toleranse ble det utover på 1700-tallet reist krav om å fjerne de diskriminerende bestemmelsene overfor de jødiske minoritetene. Flere steder i Europa var jødene frem til dette tidspunktet henvist til å leve i atskilte og lukkede boområder, såkalte gettoer.

Nye negative forestillinger om jøder

Til tross for at opplysningstiden skapte argumenter mot diskrimineringen, leverte flere av opplysningsfilosofene også nye, negative forestillinger om jødene. Mens kirken hadde anklaget jødene for å stå i *opposisjon til kristendommen*, rakk opplysningsfilosofene ned på jødedommen fordi den var *kristendommens opphav*. De oppfattet jødedommen som en *barbarisk lære* som sto i veien for fremskritt og fornuft.

Den kjente opplysningsfilosofen Voltaire (1694–1778) beskrev jødene som barbariske, gammeldagse og uforbederlige:

«Kort sagt, vi anser dem [jødene] som et uvitende og barbarisk folk, som lenge har forent den mest snuskete grådighet med den mest avskyelige overtro og det mest utrydelige hat mot alle de folk som har tolerert og beriket dem. Vi bør allikevel ikke brenne dem.»

For filosofer som Voltaire var problemet med jødedommen altså ikke at den sto i veien for kristendommen, men at den bidro til å opprettholde religionen. Det utviklet seg ut fra dette en ny fiendtlighet mot jødene. Denne var ikke-religiøs og fremskrittorientert.

Borgerrettigheter

I 1789 brøt det ut revolusjon i Frankrike. Den førte etter hvert til at kongen ble avsatt, og kirkens makt ble svekket. Det ble opprettet en nasjonalforsamling som overtok den politiske makten i landet. I september 1791 besluttet nasjonalforsamlingen at jøder og andre religiøse minoriteter skulle gis de samme borgerrettigheter som den kristne befolkningen.

I andre europeiske land tok det lengre tid før jødene fikk slike rettigheter. Først i 1871 innførte Tyskland prinsippet om likhet for loven for ulike religiøse grupper. Det skjedde i forbindelse med at de tyske delstatene ble samlet til ett rike. I Russland fikk ikke opplysningstenkningen gjennomslag på 1800-tallet, og landet var gjennom hele århundret preget av et autoritært styre. Først etter at tsarregimet falt i 1917, fikk også russiske jøder borgerrettigheter.

Jødene i Norge

Før 1851 var det ikke tillatt for jøder å oppholde seg i Norge. Dette var fastsatt i paragraf 2 i Grunnloven, som nektet jøder og jesuitter adgang til riket. Paragrafen hentet næring fra konspirasjonsforestillinger: blant grunnlovsfedrene ble det hevdet at jødene ville danne en stat i staten dersom de fikk komme inn i landet. Bestemmelsen ble opphevet i 1851, blant annet etter press fra dikteren Henrik Wergeland.

Motreaksjoner mot likestillingen

Den rettslige likestillingen av jødene fikk store konsekvenser. Blant annet bidro den til økt kulturell utveksling og sosial kontakt mellom de jødiske minoritetene og majoritetsbefolkningene. Utover på 1800-tallet ble religiøs tilhørighet i stigende grad oppfattet som en privatsak. Giftermål mellom jøder og ikke-jøder ble også mer vanlig.

Men den rettslige likestillingen ble også møtt med motreaksjoner. Den moderne antisemittismen som utviklet seg på slutten av 1800-tallet, var i stor grad en reaksjon mot at jødene var blitt rettslig likestilt.